

Akademik prof. dr OBREN BLAGOJEVIĆ

GLAVNI PROBLEMI EKONOMSKE POLITIKE U ISTORIJI EKONOMSKE MISLI SRBIJE

Svestrano zaostala u razvoju, usljed viševjekovnog ropstva, nova srpska država nastojala je da svoj privredni progres potpomogne i razvojem ekonomske nauke. U tom pogledu i ovdje su joj, kao i u svim drugim oblastima života, tokom prve polovine XIX vijeka, prvu ali veliku pomoć ukazivali prečanski Srbi, bilo svojim knjigama koje su se širile po Srbiji bilo time što su sami u nju dolazili i obavljali razne povjeravane im funkcije. Počev od sredine XIX vijeka, međutim, zemlja se, u istom cilju, obilato služila jednim drugim načinom. Među najboljim svršenim studentima Velike škole, onda njenog pravnog odeljenja, kasnije fakulteta, birala je opet ponajbolje i o svom trošku ih slala na razne evropske univerzitete, radi daljeg školovanja. Veliki broj ovih ljudi, u stvari svi kasniji istaknuti ekonomisti u Srbiji, vraćali su se u zemlju sa doktoratom ekonomskih nauka. U zemlji su oni, čak i po pravilu, sukcesivno bivali profesori Velike škole odnosno Univerziteta i ministri finansija odnosno narodne privrede. Obje okolnosti, školovanje u inostranstvu i simbioza nauke i politike u zemlji, imale su ogroman značaj. Prva zato što su u malu, zaostalu zemlju unošena savremena ekonomska znanja, najnovije tekovine ekonomske nauke, pa je ona ubrzo opet mogla držati korak sa evropskim zemljama. Druga zato što je, tako reći, personalnom unijom između ekonomske katedre i ministarske fotelje ostvarivan njihov najbolji mogući međusobni uticaj; praksa je davala hranu nauci, a nauka je osvetljavala put praksi, kako je davno rečeno.

Ova posljednja okolnost doprinosi i objašnjenju zašto se u Srbiji od svih grana ekonomske nauke razvila baš najviše ekonomska i finansijska politika. Za nju je bilo najviše interesa, a na nje-

nom čelu, i u praksi i u nauci nalazili su se adekvatni ljudi. Osim toga, ekonomska politika i po širini svojih predmeta dolazi na prvo mjesto, pa je razumljivo i to što tako reći i nema ni jednog ekonomiste u Srbiji koji joj u manjoj ili većoj mjeri nije dao neki doprinos.

Napomenimo još samo to da bi se u razvoju ekonomske politike, kao grane ekonomskih nauka u Srbiji mogla razlikovati tri pristupa. Naime, prve vjesnike ove nauke srećemo među ugarskim Srbima, u grupi prosvetitelja i katedralista, od Jovana Muškatirovića do Uroša Milankovića, koji daju savjete o tome kako se može steći narodno bogatstvo i ostvariti narodno blagostanje. Drugi pristup ima izvjestan broj ekonomista koji, po uzoru na svoje evropske učitelje, a u svojstvu profesora univerziteta, obuhvataju cijelu problematiku ekonomske politike odnosno izlažu čitav njen sistem. Tako su radili Cukić, Vujić i, naročito, Mijo Mirković, koji je svakoj grani ekonomske politike posvetio po jednu čitavu knjigu. Treći pristup imali su oni ekonomisti koji su ovu nauku obrađivali parcijalno, po granama ili, još uže, po problemima, od kojih se na svakom angažovao manji ili veći broj ekonomista.

Od mnoštva problema ekonomske politike osvrnuću se samo na neke važnije, uzimajući pri tom u obzir opet samo najistaknutije ekonomiste. To su ovi problemi: 1) agrarno odnosno seljačko pitanje, 2) trgovinska odnosno, uže, carinska politika, 3) poreska politika, 4) politika državnih zajmova, 5) monetarno-kreditna politika i 6) anticiklička politika.

1. Razumljivo je što je u seljačkoj Srbiji glavna pažnja poklonjena *agrarnom i seljačkom pitanju*. Velik broj ekonomista angažovao se na takvim problemima kao što su: zadrugarstvo, seljački kredit i seljački dugovi, agrarni odnosi i agrarna reforma.

a) Prirodno je što je problem *zadrugarstva* izišao na dnevni red ekonomske nauke relativno kasnije, kad se, usljed prodiranja kapitalizma na selo, osjetila potrebu zaštite od njegovih loših dejstava. U ovom pogledu se naročito istakao „otac srpskog zadrugarstva“, a kasnije profesor zadrugarstva na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu, Mihailo Avramović. Izgrađujući svoju zadružnu ideologiju i politiku, on je polazio od postojećih prilika na srbijanskom selu svoga vremena. A to je bilo vrijeme kad su novčana privreda i kapitalizam činili svoje: obuhvatali seljaštvo mrežom svojih niti, a posebno porezima i dugovima, eksploatisali ga i raslojavali. Jedini spas Avramović je vidio u organizovanoj samopomoći. U tom se pravcu razvijao i putujući po evropskim zemljama, gdje se upoznavao sa kooperativističkim idejama od Nila i Hjuga, preko Šulce-Delića i Rajfajzena, do Žida i De Buava. I pored toga što je za sebe govorio da nije teoretičar, u stvari je izradio potpunu teoriju zadrugarstva, u kojoj su izražene ne samo ekonomske već i etičke, prosvjetne i druge funkcije zadruga. Na osnovu svoje ankete došao je do veoma važnih zaključaka: zapazio je oštru diferencijaciju seljačkih gazdinstava, nestašicu kapitala i

sredstava za proizvodnju, slabu tržišnost, velike viškove radne snage, rasparčanost gazdinstava i niz drugih pokazatelja. Istaknimo kako je još on smatrao da se sva gazdinstva manja od 20 ha mogu razvijati samo pod uslovom da im se stalno sa strane daju potrebkapitali, kao što je pisao i to da je „jačanje produktivnosti rada centralni problem poljoprivrede“.

Direktor bankarskih kuća i funkcioner zadružnih saveza Bogdan Marković doprinio je problemu zadrugarstva dubljim ispitivanjem bitnih karakteristika poljoprivredne proizvodnje, svrha i uslova poljoprivrednog kredita. Isticao je tri najvažnije karakteristike ove proizvodnje: veliki uticaj prirode, sporost proizvodnih procesa i nisku rentabilnost. Osnovnim pak svrhama poljoprivrednog kredita smatrao je kupovinu zemlje, melioracije i nabavku osnovnih sredstava.

Treći istaknuti zadružni političar, dugogodišnji generalni sekretar Glavnog zadružnog saveza i glavni urednik časopisa *Ekonomsko-finansijski život*, Đorđe Davidović, obratio je naročitu pažnju metodima finansiranja zadrugarstva, među kojima je razlikovao: samopomoć unutar same zadruge, međusobnu pomoć zadržuga i državnu pomoć. Ističući da u svjetskom zadrugarstvu sopstvena sredstva iznose tek oko 1/3 ukupnih, insistirao je na jačanju ovih posljednjih. Smatrao je da je glavna osobina zadruge to što je ona udruženje ličnosti, a njena glavna snaga solidarna odgovornost. Mnogo je držao do jačanja zadružnih rezervi, koje je nazivao socijalizovanim sredstvima u zadruzi.

b) Među mnogim srpskim ekonomistima koji su se bavili problemom *seljačkih dugova i seljačkog kredita*, ograničiću se na dvojicu relativno novijih, Velimira Bajkića i Milana Komadinića.

Istaknut biznismen među ekonomistima, Bajkić je o seljačkim kreditu napisao i jednu posebnu studiju, upravo pod tim imenom¹. Suprotno gotovo jednodušnom glasu o prezaduženosti seljaštva, dokazivao je da ono nije prezaduženo. „U Srbiji nije postojala prezaduženost sela ni u jednom stadiju njenog razvića... Zaduživanja, pa i pod zelenoškim uslovima, bivalo je, ali je odnos duga srbijskog seljaka prema cjelokupnoj njegovoj imovini redovno bio takav da je seljak mogao da plaća i sto na sto kamate, pa ipak da ispliva². Tako je pisao ne samo u godinama koje su prethodile velikoj krizi no i u toku i poslije nje. Izračunao je, na osnovu jedne ankete, da broj zaduženih gazdinstava iznosi jedva 40%, pa je zaključio da bi svaka konverzija dugova na teret povjerilaca bila nepravda, jer bi to bila mjera u korist manjine stanovništva u poljoprivredi. Braneći interese bankarskog kapitala, bio je i protiv svakog moratorijuma za seljačke dugove.

U periodu između dva svjetska rata naročito poznat po obradi problema seljačkih dugova bio je Milan Komadinić, čija se stu-

¹ *Seljački kredit — fakta, misli, kritika*, Beograd, 1928.

² *Isto djelo*, str. 21, 28.

dija o tom pitanju³ pojavila baš u jeku njegovog rješavanja. Oslanjajući se na materijal dobijen anketom, proučavao je uzroke zaduženosti, njegov obim, vrstu i stepen u raznim krajevima zemlje. Posebno je razmatrao i stavove raznih socijalnih grupa prema ovom pitanju: banaka, industrije, trgovine, političkih i naučnih faktora. Sam je na dugove gledao kao na neizbježnu posljedicu prodiranja kapitalizma na selo. Smatrao je da zaduženost i nije osnovni problem već je to kredit, a Stojadinovićeve mu je uredba zatvorila sve izvore, i to u momentu kad je bio najpotrebniji.

v) Veoma su rijetki oni agrarni ekonomisti u Srbiji koji se nijesu bavili *agrarnim odnosima i agrarnom reformom*. Pa ipak je Dragoljub Jovanović među njima bio onaj koji je tim pitanjima posvetio najviše pažnje. Ne samo kao profesor agrarne politike i pisac istoimenog djela⁴ već i kao seljački političar i ideolog, on nije prestajao da ukazuje na značaj agrarnih odnosa. Smatrao je da veliki posjed odnosno kapitalistička proizvodnja u poljoprivredi ima mnoštvo mana i da se ne razlikuje mnogo od feudalne. Eksploatacija je ista, samo što je u jednom slučaju riječ o pravnoj a u drugom o faktičkoj privilegiji. Jovanović je bio ideolog seljačkog porodičnog gazdinstva, kojim je i urodila agrarna reforma u svim zemljama. Ipak je pisao da će se „seljaci i radnici, te dvije prijateljske klase, koračajući uporedo, sastati u socijalizmu“. No, za razliku od proleterskog socijalizma, seljački obrača glavnu pažnju seljacima, prilagođava se njihovim posebnim mogućnostima i odgovara njihovim naročitim potrebama⁵. Konkretnije opisujući taj seljački socijalizam, isticao je da u njemu zemlju imaju samo oni koji je rade, zemljišni maksimum je 30 ha, preko toga do 100 ha treba isplatiti u državnim obveznicama, a preko 100 ha se oduzima bez naknade. Očevidno aludirajući na proleterski socijalizam, izražavao je i bojazan od njega: „Dubok, ozbiljan, spor i temeljan svet, seljaci socijalizmu prilaze oprezno, sa podozrenjem i nevericom. Strahuju da se ne radi o prostoj promeni gospodara. To ih ne bi oduševilo, mada bi i to radije primili nego produženje starog stanja“⁶.

Kao povjerenik nove države za agrarnu reformu u Vojvodini, Slavko Šećerov se i tada, a i kasnije, njome najviše bavio. Bio je njen oduševljeni pristalica i vidio joj smisao u odstranjenju parazitizma i „pravednoj raspodeli zemljišta na osnovu principa rada“. Pobijao je prigovore motivisane nepovredivošću privatne svojine i pozivao se na nacionalne, socijalne, kulturne razloge. Pledirao je za otkupnu cijenu koja bi za 25% bila niža od

³ *Problem seljačkih dugova*, Beograd, 1934.

⁴ *Agrarna politika*, Beograd, 1930.

⁵ *Isto djelo*, str. 47.

⁶ *Isto djelo*, str. 58.

tržišne, drugih 25% bilo bi isplaćeno kao odšteta vlasnicima, a 50% ostalo bi državi. Imao je u vidu stvaranje malog ali ne sićušnog seljačkog posjeda i bio za to da se propiše i maksimum i minimum posjeda, s tim da prvi ne bi trebalo da bude veći od 300 a drugi manji od 5 ha. Bio je protiv davanja zemlje u Vojvodini kolonistima iz brdsko-planinskih krajeva. Zaostale feudalne odnose smatrao je da treba odstraniti i zemlju dati bivšim kmetovima.

2. Problemi *trgovinske politike* imali su takođe široko mjesto u istoriji ekonomske misli Srbije. S obzirom na to što je trgovinski kapital ne samo teorijski već i istorijski prvi oblik kapitala, razumljivo je što i prvi srpski ekonomski pisci, regrutovani među Srbima u relativno razvijenijoj Ugarskoj, trgovini poklanjaju prvenstvenu pažnju. Prvi poseban udžbenik za neku granu privrede bila je knjiga jednog od došavših prečanskih Srba, Milana Milovuka, *Načela nauke o trgovini* (1861). Iako je ovo djelo više teorijskog nego ekonomsko-političkog karaktera, u njemu se izlažu i neki praktični pogledi autora. Da bi se razvila trgovina, treba prethodno razviti proizvodnju, njegova je osnovna misao. A da bi se moglo proizvoditi, potrebno je dvoje — plodna zemlja i radljivost naroda. U spoljnoj trgovini je bio protiv visokih carina i uopšte bio za državno nemiješanje u privredu.

U daljem razvoju ekonomske misli Srbije veća je pažnja poklonjena spoljašnjoj nego unutrašnjoj trgovinskoj politici. Najistaknutiji ekonomisti u ovoj oblasti bili su Mijo Mirković, sa dvije, i Milan Todorović, sa tri posebne knjige o toj materiji. Problematika spoljne trgovine bila je aktuelna sve do prvog svjetskog rata naročito zbog posebnih ekonomskih odnosa agrarne Srbije sa susjednom industrijskom Austrijom, odnosa koji su, nakon dva neravnopravna trgovinska ugovora (1881—1892), uzeli oblik carinskog rata (1906—1911). Upravo u vezi s tim ugovorima i carinskim ratom i izražen je najveći dio ekonomske misli u ovoj oblasti. Među najistaknutijim imenima te veoma bogate literature nalaze se: Kosta Stojanović, Momčilo Ninčić, Mihailo Vujić, Dušan Pantić i drugi, gotovo svi zastupnici ideje o carinskoj zaštiti, ma i po cijenu građanskog rata. Najbolju pak marksističku analizu klasnih odnosa i klasnih interesa u Srbiji u vezi sa zaštitnim carinama dao je, nesumnjivo, Tucović.

Ministar narodne privrede za vrijeme samog carinskog rata, Kosta Stojanović, jednim od najvažnijih instrumenata za privredni razvoj zemlje smatrao je zaštitne carine. Nasuprot težnji Austrije da u Srbiji očuva svoje još od turskih vremena staro tržište industrijskih proizvoda, isticao je potrebu industrijalizacije. Dokazivao je da bi čak i gubitak tržišta agrarnih proizvoda u Austriji bio manji nego korist od industrijalizacije. A kad je carinski rat već bio tu, preduzimao je sve mjere da pronade nova tržišta za žito i stoku. Pri tom je manje bio inspirisan teorijskim pogledima Fridriha Lista nego ondašnjim političkim i ekonomskim položajem Srbije.

Za razliku od Stojanovića, kasniji ministar u raznim jugoslovenskim vladama, Momčilo Ninčić nije bio za rizik carinskog rata, jer bi on po njegovom mišljenju upropastio poljoprivredu zemlje, i to i zemljoradnju i stočarstvo, a ne bi donio mnogo koristi ni industriji, jer ona ionako nema dovoljno uslova za napredak. Bio je pristalica carinskog saveza sa Bugarskom, iz razloga što bi se tako dobila prostrana potrošačka oblast i pojačalo interesovanje industrijskih zemalja kao partnera.

Možda najistaknutiji pristalica carinske zaštite i industrijalizacije bio je Mihailo Vujić, koji je, osim velikog dijela svoje *Ekonomске politike*, trgovinskoj politici posvetio i svoju pristupnu akademsku besjedu⁷. Iznosio je mišljenje da je Srbija niskim carinskim stavovima cijelo vrijeme dozvoljavala nesmetan uvoz austrijske robe i kočila razvitak domaće industrije. Dokazujući tezu o nužnosti carinske zaštite, navodio je masu primjera iz prakse mnogih zemalja i pozivao se na mišljenje ne samo takvih protekcionista kao što su bili List ili Rošer, već i takvih liberala kao što su bili Smit, Rikardo, Mil ili Maltus.

Jedan od rijetkih ondašnjih ekonomista koji su stekli doktorat u zemlji, Dušan Pantić, svoju doktorsku raspravu je i posvetio spoljnoj trgovinskoj politici Srbije⁸. Iznoseći svoja gledišta tokom samog carinskog rata, koji je Srbiji pričinjavao ogromne teškoće, on unekoliko odstupa od teze većine srpskih ekonomista o nužnosti one ekonomske politike koja je dovela do carinskog rata i smatra da je bilo moguće naći neko rješenje na obostranu korist.

Socijalist Tucović unio je i u analizu trgovinske politike klasni momenat. Isticao je da je na trgovinske odnose između Srbije i Austrije u ovoj posljednjoj djelovala težnja da, otežavanjem izvoza poljoprivrednih proizvoda iz Srbije zadovolji interese svojih agraraca, a da iznuđavanjem prvenstva za svoje industrijske proizvode zadovolji interese svojih fabrikanaata. U Srbiji, pak, trgovinski kapital ostvaruje bitnu pretpostavku za razvitak industrijskog kapitala, koji onda bitno mijenja i spoljnotrgovinsku orijentaciju: na prvo mjesto sada istupa njegov interes za zaštitnim carinama. Taj duboki prevrat u ekonomskoj politici nije mogao biti izvršen bez promjene u odnosima klasa, bez klasnog grupisanja i formiranja.

3. Čitavim tokom razvitka ekonomske misli u Srbiji porezi i *poreska politika* bili su stalno na dnevnom redu. Obradivana je u velikoškolskim odnosno univerzitetskim udžbenicima i u mnoštvu rasprava i članaka ne samo u naučnim i stručnim časopisima već i u dnevnim listovima, a poneko pitanje iz te oblasti bilo je, tako reći, stalno na dnevnom redu i u narodnim skupštinama. U nizu istaknutih imena, kao ministri finansija nalazili su se takvi eko-

⁷ *Najnoviji obrt u trgovinskoj politici*, Glas SKA, Beograd, 1903.

⁸ *Spoljna trgovina i trgovinska politika nezavisne Srbije*, Beograd, 1910.

nomisti kao: Cukić, Kosta i Vladimir Jovanović, Mijatović, Vukašin Petrović, Mihailo Vujić, Milić Radovanović, Paču, Vojislav Veljković, Kosta Stojanović, Milan Stojadinović, Milorad Đorđević.

Zanimljivo je da se upravo u ovoj oblasti javlja i prva naučna polemika u Srbiji u okviru ekonomskih nauka, i to već 60-tih godina. Vođena je između dva Jovanovića: Koste, koji je branio tadašnji Cukićev projekt poreske reforme, i Vladimira, koji je kao istaknuti liberal udarao glasom na političku stranu pitanja, insistirajući na pravu narodnog predstavnštva da odobrava poreze. Rad Koste Jovanovića, *O preinačenju i uređenju naše poreske sisteme* (1860), koji je bio osnova te diskusije, jedna je od prvih rasprava o tom pitanju u Srbiji. Još bolja od nje, znalačka i progresivna, bila je rasprava Mite Rakića, *Poreza — pokušaj za studiju* (1876). U toj maloj raspravi nalazi se i jedna definicija poreza od koje je plemenitiju i progresivniju teško naći i u svjetskoj literaturi. Kritikujući, naime, poznato shvatanje poreza kao plaćanja državi za usluge koje čini građanima, Rakić je pisao ovako: „Poreza je nešto više od proste ekonomske razmjene između države koja čini usluge i građana koji plaćaju te usluge; ona je upravo socijalna veza između građana jedne opštine, ona je danak koji građanin daje svojim sugrađanima, ona je njegov prilog, ona je potvrda njegovog prava učešća u građanstvu, ona je ono što ga čini čovekom“⁹.

Za ovim početnim raspravama slijedio je sve do drugog svjetskog rata bezbroj drugih, teorijskih i ekonomsko-političkih. U ovim posljednjim dominirala su naročito dva krupna problema: dilema između neposrednih i posrednih poreza i ona između proporcionalnih i progresivnih stopa unutar prvih. Podjela među učesnicima u diskusijama imala je jasno izražen klasni karakter. Za posredne i proporcionalne poreze i u Srbiji su kao i u cijeloj Evropi bili bogatiji slojevi društva, dok su za neposredne i progresivne bili predstavnici siromašnijih, u prvom redu socijalisti. Ukoliko se u Srbiji tokom njenog razvoja vršila sve oštrija klasna diferencijacija, utoliko je i ova diskusija o poreskoj politici postajala sve oštrija. Kroz više svojih radova¹⁰ Tucović je isticao da su posredni porezi i u Srbiji najzgodnije sredstvo za prevladavanje državnog tereta na najsiromašnije mase, jer se to vrši u manje uočljivoj i manje osjetljivoj formi. Daje i podatke iz kojih se vidi da su posredni porezi stalno rasli, tako da je njihovo učešće u budžetu za 1880. godinu bilo 17,3%, a u 1900. već 47,2%, dok je učešće neposrednih opalo od 36% na 25%. „Vlasničke partije umele su da iskoriste svoj uticaj na državnu upravu za odbranu keša vladajućih klasa od državnih tereta“, pisao je on¹¹.

⁹ *Poreza — pokušaj za studiju*, str. 15.

¹⁰ Vidjeti, npr. raspravu *Porezi*, Beograd, 1912, i članak *Položaj i akcija proletarijata*, Izabrani spisi I, str. 213.

¹¹ *Isto djelo*, str. 214.

4. *Javni kredit* odnosno *državni dugovi* postao je važnim predmetom ekonomske politike u Srbiji tek 80-tih godina, paralelno sa zaključivanjem sve većeg broja spoljnih zajmova. Iako teorijsku stranu ovog pitanja obrađuju već prvi ekonomisti, profesori ekonomije i finansija, ono je postalo objektom živih ekonomsko-političkih rasprava, raznih pogleda i borbe mišljenja tek kad su državni dugovi Srbije postali jači teret za državni budžet i poreske obveznike. Krajem XIX i početkom XX vijeka ovo je pitanje bilo veoma zaoštreno, pa su se oko njega vodile ne samo stručne rasprave već i političke borbe, u narodnim skupštinama i javnosti, borbe koje su dovodile i do ostavki pojedinih ministara u finansijama, pa i do pada čitavih kabineta. Kao izrazit primjer ovih borbi može se uzeti slučaj sa zajmom kod Bonfuove Generalne unije i njenom kasnijom propašću. Pored mnogih drugih ekonomista koji su učestvovali u tim diskusijama, državnim zajmovima bavili su se i posebno: Bajkić, Paču, Nedeljković, Tucović i drugi.

Bajkić je kritikovao već i sam projekt jednog zajma namenjenog konsolidaciji kratkoročnih dugova¹², tvrdeći da će se njime osnova državnog duga čak i povećati. Drukčiji stav je imao prema zajmu iz 1931. godine, namijenjenom sanaciji stanja stvorenog krizom.

Poznati ministar finansija Paču osvrnuo se jednom prilikom¹³ i na čitavu politiku državnih zajmova iz 80-tih godina. Kraj svih drugih nezgoda podvlačio je činjenicu da je čak manje od polovine sume dobivene zajmovima upotrijebljeno na investicije, dok je sve ostalo išlo na pokriće deficita. Kritikovao je i niske emisivne kurseve, visoku kamatu, kratke rokove, zalaganje državnih prihoda. Uza sve to, dugovi su se odražavali i na platni bilans zemlje, na kurseve inostranih mjenica, na vrijednost domaćeg novca.

Prvi doktor političke ekonomije na beogradskom Univerzitetu, Milorad Nedeljković, odbranio je čak i svoju disertaciju iz ove oblasti¹⁴, obrađujući istoriju državnih dugova Srbije. Ali on se u kasnijim radovima osvrtao i na državnokreditnu politiku Srbije, pa u tom cilju proučavao i tržište kapitala u nizu evropskih zemalja.

Tucović je o državnim zajmovima takođe raspravljao više puta¹⁵. Zapažao je naročito dvije njihove negativne strane: to što su izazivali izvoz zlata iz zemlje i što su išli na pokriće redovnih potreba. Radikalne vlade su, po njemu, istina, otrgle finansijsku politiku od samovlašća dvora i stavile je pod presudan uticaj buržoazije, ali nijesu učinile kraj politici zaduživanja zemlje, samo su teret otplate dugova skinule sa buržoazije i svalile ga na leđa najsiromašnije klase.

¹² Vidi brošuru *Projekt zajma od 110 miliona dinara*, potpisanu pseudonimom Gošen, Beograd, 1905.

¹³ Predgovor knjizi Eeberga, *Nauka o finansijama*, Beograd, 1900.

¹⁴ *Istorija državnih dugova*, Beograd, 1909.

¹⁵ Vidi naročito rad *Politika državnih dugova*, Izabrani spisi II, 197.

5. *Valutni i monetarni problemi* takođe su uveliko okupirali ekonomsku misao Srbije. Bila su to pitanja čas u vezi sa iskivanjem prvog domaćeg novca i emisijom prvih novčanica, čas oko dileme: monometalizam ili bimetalizam, čas oko sistema i visine pokrića, a nakon stvaranja Jugoslavije naročito oko unifikacije valute i kursa zamjene dotadašnjih novčanica ili, u periodu krize, oko ograničenja trgovine valutama i devizama, kao i oko uvođenja zlatnog važenja, 1931. U nizu ekonomista koji su se bavili ovim pitanjima isticali su se, od starijih Vujić i Spasić, a od kasnijih Bajkić, Stojadinović, Šećerov, Belin, Aleksandar Jovanović, Milan Todorović i drugi.

Već je prvi guverner srpske narodne banke, Aleksa Spasić, čitav niz radova posvetio upravo monetarnoj i kreditnoj politici¹⁶. Proučavajući u Parizu i Londonu organizaciju i funkcionisanje bankovno-kreditnog sistema, trudio se da svoja saznanja prenese u malu, zaostalu Srbiju. Zato su njegovi radovi mahom savjetodavnog karaktera. No, iznosio je i svoje monetarno-političke i kreditno-političke poglede. Bio je čvrsto za tzv. jedinstvo monete, po kome u zemlji treba da postoji samo jedan novac. Zaslužuje pažnju i njegovo tačno razlikovanje suštine i funkcija banknota i papirnog novca. U okviru pak kredita raspravljao je i o trgovačkim krizama, berzanskim spekulacijama, mjeničnim kursevima, uticaju papirnog novca na spoljnu trgovinu, eskontu, spoljnoj i unutrašnjoj režiji.

Iako je za sobom imao samo trogodišnje iskustvo o radu Narodne banke, Vujić je u radu *Teorija i prakтика novčanih banaka* (1886) ostvarene rezultate ocjenjivao kao negativne i smatrao da osnivanje narodne banke ne treba da prethodi već da sljeduje poletu zemaljske radinosti, da je banka kruna a ne podloga privrednog razvitka, vrh a ne osnova piramide narodne radinosti. Kritikovao je i tadašnji sistem pokrića u srebru i, aludirajući na poznato državno bankrotstvo u Francuskoj, pisao kako „pokriće banknota srebrom jedva li danas mnogo više vredi od negdašnjeg pokrića asignata konfiskovane narodne nepokretne imovine u Velikoj francuskoj revoluciji“.

Veoma je zanimljiva činjenica da je izvjesan broj istaknutih ridakala, ranijih drugova Svetozara Markovića, i dalje ostao na progresivnim pozicijama. U oblasti monetarne problematike jedno je takvo djelo *Monometalizam i bimetalizam* (1894) Raše Miloševića, prokrijumčareno iz zatvora u beogradskoj tvrđavi i publikovano u *Dnevnom listu*. Čvrsto stojeći na marksističkim pozicijama u teoriji novca, Milošević tu, nakon teorijskog raspravljanja pitanja izvlači monetarno-politički zaključak, da u ondašnjim uslovima Srbiji najviše odgovara zlatni monometalizam.

¹⁶ Vidjeti, npr., *Novac i kredit*, Glasnik SUD 1870, knj. XXVIII i 1871, knj. XXIX; *Finansijske (kreditne) ustanove u Francuskoj i njihova organizacija* (1872); *Pariske i londonske banke i kako one uzajamno prebijaju i izmiruju račune* (1872); *Banke i bankari* (1870).

Kasniji ekonomisti su ovu problematiku zahvatili i mnogo šire i mnogo dublje. Jedan od njih, viceguverner Narodne banke kraljevine Jugoslavije, Ivo Belin, napisao je čak bezbroj rasprava o tim pitanjima. Učestvujući u diskusiji o predstojećoj stabilizaciji dinara, koja je oko 1930. bila uzela širokog maha, Belin se izjašnjavao u prilog zakonske stabilizacije, bez ikakvog zajma ili kakve druge pomoći sa strane, i to sa kursom koji je imao dinar u to vrijeme¹⁷.

Iako u prvom redu agrarni ekonomist, Šećerov se takođe mnogo bavio monetarnom problematikom, osobito nakon prvog svjetskog rata i velike privredne krize.¹⁸ Ukazivao je na to da je tokom rata inflacija novčanica i kredita donijela ogroman porast kupovine moći publike, a usljed toga je morao da skače i opšti nivo cijena. Valute evropskih zemalja izgubile su od svojih zlatnih pariteta od 30 (engleska funta) do 96% (njemačka marka). Pod uticajem velikog nagomilavanja zlata u SAD nastupila je njegova depresijacija. Šećerov je i posebno analizirao valutne prilike u Jugoslaviji. Stabilnu kursnu vrijednost dinara u periodu 1925—1931. objašnjavao je aktivnim trgovinskim bilansom, blagodareći kome je narodna banka mogla intervenisati prodajom i kupovinom deviza. Samo zavođenje zlatnog važenja iz 1931. smatrao je velikom greškom, čak klasičnim primjerom u istoriji moneta kako i kad ne treba vršiti stabilizaciju. U toj je godini 17 država napustilo zlatno važenje, a Jugoslavija ga je uvela! Odliv zlata iz zemlje koji je nastupio u vezi s time morao je, naravno, prinuditi vladu da se već nakon tri mjeseca vrati na kontrolisani dinar i napusti zlatno važenje. Za saniranje prilika predlagao je devalvaciju dinara za trećinu postojeće vrijednosti. O ovim pitanjima Šećerov je vodio i naučnu polemiku sa Bajkićem preko časopisa *Bankarstvo*.

Od veoma dugog niza ekonomista koji su se bavili monetarno-kreditnom problematikom pomenimo još samo međuratnog beogradskog profesora Aleksandra Jovanovića, koji je naročito podvlačio da od valjanog rješenja pitanja u vezi s novcem i valjanog rukovođenja monetarnom politikom umnogome zavisi napredak čitave narodne privrede.¹⁹ Pod očevitim uticajem poznate Kasselove teorije pariteta kupovnih snaga, pisao je da vrijednost jedne nacionalne valute i u zemlji i u inostranstvu zavisi od njene unutrašnje kupovne moći. U velikoj mjeri sa monetarnog aspekta, pledirao je za uklanjanje pasivne u trgovinskom bilansu, ograničavanjem uvoza na najpotrebnije i otklanjanjem primitivizma u izvozu.

Od ekonomista-marksista o ovim pitanjima raspravljao je naročito Branko Bujić, koji je u svojoj knjizi *Teorija krize* (objavljena 1958) kritikovao kvantitativnu teoriju novca i dokazivao neosnovanost Kaselove teorije, pišući da za unutrašnji promet zlato,

¹⁷ *Zakonska stabilnost dinara i njen značaj*, Trg. glasnik, 1930, 143.

¹⁸ Vidi naročito rad *Problemi svetske i naše privrede*, Beograd, 1936.

¹⁹ Zbirka rasprava *Problemi novca*, Beograd, 1935.

istina, nije potrebno, ali da u funkcijama papirnog novca dolazi do izražaja zakon vrijednosti.

6. Nakon izbijanja velike svjetske krize iz 1929/33. tako reći nije bilo ni jednog istaknutog ekonomiste u Srbiji koji ne bi pokušavao da joj nađe lijeka ili bar doprinese razotkrivanju njenih uzroka i ublažavanju njenih posljedica. Ovdje se, naravno, možemo dotaći samo najvažnijih.

Tako je predratni a takođe i ugledni savremeni ekonomist-publicist Vladislav Milenković, između loših strana svjetske privredne krize koje je obrađivao, naročito isticao disproporcionalnost u cijenama do koje je dovela. Ova disproporcionalnost se, po njemu, ispoljavala u četiri vida: 1) brže i više su pale cijene na svjetskom tržištu nego na pojedinim nacionalnim tržištima, 2) nejednako su pale cijene primarnih i industrijskih proizvoda, 3) isto važi za kartelisane i slobodne proizvode, 4) kao i za cijene navetiko i namalo.

U nizu radova u kojima se doticao problema krize Miloš Vučković je posebno obrađivao odnos između monetarne problematike i krize²⁰. Pri tom je, kao izrazit pristalica klasičnih shvatanja monetarnih problema, kritikovao onda rasprostranjenu tezu o zlatu odnosno zlatnom važenju kao uzroku krize.

Problematikom krize Šećerov se opet bavio sa gledišta agrarne politike, ali je i uopšte kao lijekove preporučivao niz mjera, kao: ekspanziju kreditne politike uz nisku kamatnu stopu, osnivanje industrijske banke, otvaranje velikih javnih radova, pa ma se oni djelimično finansirali i emisijom, uklanjanje makaza cijena između agrarnih i industrijskih proizvoda i sl.

Adekvatno ostalim djelovima njegovih ekonomskih razmatranja, Bajkićevi pogledi na krizu nijesu toliko ni teorijskog ni ekonomsko-političkog koliko tekućeg, dnevnog i aktuelnog značaja. Mnogo više nego što bi tragao za uzrocima krize i sredstvima za njeno liječenje, on je zapažao njene pojavne oblike i posljedice. Šta više, on je krizu nazivao začaranim krugom uzroka i posljedica.

Stojadinović je, opet, glavnu pažnju posvetio samo jednoj manifestaciji krize, nezaposlenosti. U jednom predavanju u onda veoma poznatom Rotari-klubu u Ženevi iz 1933. godine iznio je tezu da nezaposlenost u kapitalističkim zemljama ima dva uzroka, krizu i tehničku racionalizaciju rada. Periodične krize su, po njemu, tipični slučajevi superprodukcije. „S vremena na vreme raskinuta je ravnoteža između ponude i tražnje. Time je dat osnovni uzrok za krizu i besposlicu“²¹.

Među ekonomistima-marksistima problemom krize su se bavili dvojica u ono vrijeme mlađih, Veselin Masleša i Branko Bujčić. Prvi je proučavao samu veliku svjetsku krizu, njene uzroke i

²⁰ Vidjeti naročito njegov rad *Zlato i kriza, Ekonomsko-finansijski život*, 1932, br. 5.

²¹ *Politika*, 28. i 29. avgust 1933.

karakteristike, njene ekonomske i političke posljedice, a posebno njene reperkusije i specifičnosti u Jugoslaviji, naročito njenoj poljoprivredi. „Naša privredna kriza, pisao je, deo je svetske privredne krize i u izvesnom smislu njena posledica, sa izvesnim specifično našim karakteristikama, koje potiču iz agrarnog karaktera nacionalne proizvodnje“²². Razvijajući tu misao, ukazivao je na to da se krize manifestuju u osiromašenju seljaštva i pojačanoj diferencijaciji na selu. Državna intervencija na sektoru cijena pomogla je samo krupnim zemljišnim pojedincima, jer su oni prodavali i izvozili, dok osnovnoj masi seljaštva i radništva ne samo što nije pomogla već je i škodila. Masleša je proučavao i dejstvo krize na međunarodnu i našu spoljnu trgovinu. Kriza je urodila krupnim promjenama u dotadašnjoj međunarodnoj trgovini: bar u načelu liberalna trgovina zamijenjena je dirigovanjima svake vrste, rigoroznim deviznim zakonodavstvima, kontingentiranjima, klirinзима, kontrolama i diskriminacijama. Ispočetka zamišljene kao privremene, sve te mjere i instrumenti pretvorili su se u trajne.

Dok se Masleša bavio aktuelnom problematikom jedne konkretne krize, Bujić je, još na robiji, na osnovu i u duhu marksističkih pogleda, izradio čitavu jednu potpunu teoriju krize uopšte, objavljenu tek 1958. godine. Obrađujući uzroke krize, on ih nalazi u osnovnoj protivrječnosti kapitalizma, protivrječnosti između društvenog karaktera proizvodnje i privatnog prisvajanja, koja se reprodukuje kao suprotnost između savršene organizacije proizvodnje u jednom preduzeću i anarhije u cjelokupnoj društvenoj proizvodnji. U okviru ovog obimnog rada Bujić je zahvatio i mnoga druga pitanja u vezi s krizom, posebno monetarnu problematiku.

7. Već iz gornjeg samo sumarnog i tek djelimičnog osvrtu na neke od osnovnih kategorija ekonomske politike u istoriji ekonomske misli Srbije može se vidjeti čitavo bogatstvo ideja, koje svojom ukupnošću sačinjavaju ono što se savremenim ekonomskim jezikom naziva makroekonomskom politikom. Razumije se pri tom da, ponikle iz jednog daleko nerazvijenog spleta društveno-ekonomskih odnosa i zbivanja, i same ove ideje imaju karakter nerazvijenosti i jednostavnosti, ali se u mnogima od njih otkriva duboka naučna opravdanost, za ondašnje prilike svrsishodnost i zrelost njihovih autora. U današnjim veoma složenim ekonomskim odnosima, pa i kriznoj situaciji u kojoj se zemlja nalazi, nije na odmet podsjetiti se na iako staru, ipak umnogome aktuelnu misao naših ranijih ekonomista.

²² *Sanacija ili spasavanje banaka*, Dela I, str. 158.

Academician prof. dr Obren BLAGOJEVIĆ

PREDOMINANT PROBLEMS OF ECONOMIC POLICY IN THE HISTORY
OF ECONOMIC THOUGHT IN SERBIA

(Summary)

Lagging many-sidedly behind in general development because of its ages long slavery, the new Serbian state wanted to intensify its economic progress through development of its economic science. For this purpose it sent its best students to complete post-graduate studies at foreign, especially German universities, wherefrom they returned with doctoral degrees and successively became professors of economics and financing at the national university, as well as ministers of economic spheres. This successful symbiosis of science and practice was one of important factors in the development of various branches of economic policy as a science.

The present report deals with the development of that line of economic thought in Serbia which encompasses the following predominant problems: 1) agricultural and respectively peasant problem (cooperatives, peasant credit and peasant debts, agrarian relations and agrarian policy; 2) commercial and particularly customs policy; 3) tax policy; 4) state loans policy; 5) monetary-credit policy and 6) anti-cyclic policy.

Because of limited time and space respectively the narrowest choice has understandably been made as from among the questions given consideration, so from among economists belonging to the period before World War II. The author believes that in today's very complex economic relations, and particularly at the critical stage to which the country has been driven, it may turn out to be useful to remind ourselves of the old, undeveloped and simple, but still mainly true and up-to-date economic thought.

